

Abstrakt kwerend

W ramach projektu „Dziegciarstwo – żywe dziedzictwo Łemkowszczyzny” (program „Kultura ludowa i tradycyjna 2025”) przeprowadzono kwerendy w instytucjach muzealnych, archiwalnych oraz w środowiskach lokalnych i stowarzyszeniach. Celem działań było zlokalizowanie i rozpoznanie źródeł dotyczących wsi Bielanka oraz tradycji dziegciarstwa na Łemkowszczyźnie (ze szczególnym uwzględnieniem Bielanki). Kwerendy realizowano zarówno w formie przeglądu zasobów na miejscu, jak i poprzez zapytania kierowane online.

Gdzie prowadzono kwerendy

Kwerendy objęły następujące miejsca i instytucje: Muzeum Regionalne PTTK w Gorlicach; Archiwum Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Stowarzyszenie Twórców Ludowych w Lublinie; Narodowy Instytut Dziedzictwa; Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie; Muzeum Wsi Lubelskiej; Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu; Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku; Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie (dział muzealiów i Archiwum); Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ (Pracownia Dokumentacji i Informacji Etnograficznej); Galeria Dziańców Noworocznych w Milówce; Muzeum w Żywcu; kontakt ze środowiskami obrzędowymi Żywiecczyzny (m.in. grupa Kamieńcoki z Milówki); Miejska Biblioteka Publiczna im. Stanisława Gabryela; Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej; Stowarzyszenie „Ruska Bursa” w Gorlicach; Centrum Kultury Łemkowskiej w Legnicy (Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”); Muzeum Ziemi Bieckiej; Stowarzyszenie „Beskid Zielony”; oraz identyfikację dokumentacji multimedialnej dostępnej online.

Najważniejsze wyniki – przykłady z kwerend

Najbardziej znaczącym ustaleniem było odnalezienie w Archiwum UMCS pracy magisterskiej Celestyna Wrębiaka „Produkcja i handel dziegciem we wsi Bielanka, pow. Gorlice” (1965, promotor: prof. Roman Reinfuss). To kluczowe opracowanie źródłowe dokumentujące funkcjonowanie tradycji dziegciarskiej w Bielance w połowie XX wieku.

W Muzeum Regionalnym PTTK w Gorlicach zidentyfikowano dwa obiekty istotne dla tematu: rzeźbę „Dziegciarz” autorstwa Marcina Szury (z Wyskitnej) z 1958 r. oraz pojemnik z dziegciem łemkowskiego dziegciarza z Bielanki, Grzegorza Feciucha z 1977 r.

W Stowarzyszeniu Twórców Ludowych w Lublinie znajdują się nagrania terenowe z lat 60. XX wieku (z badań prowadzonych przez prof. Romana Reinfussa i jego uczniów). Choć brak materiałów bezpośrednio z Bielanki, zidentyfikowano ważne kontekstowo nagrania z Łosia i Bartnego, obejmujące m.in. opisy wypalania dziegciu i mazi, wątki handlu dziegciem, zawołania oraz opowieści o przygodach dziegciarzy (dla nagrań sporządzono transkrypcje).

W Narodowym Instytucie Dziedzictwa znajduje się zestaw kart ewidencyjnych obiektów nieruchomości z Bielanki (m.in. obiekty sakralne i budynki), dostępnych w wersji cyfrowej. Materiał ten nie dotyczy bezpośrednio dziegciarstwa, ale stanowi istotne tło dokumentacyjne dla wsi.

W Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu – mimo czasowego ograniczenia dostępu do pełnego zasobu archiwalnego – ustalono istnienie fotografii z 1975 r. dokumentujących pokaz wypalania dziegciu z udziałem Grzegorza Feciucha z Bielanki (otwarcie skansenu). Zidentyfikowano również muzealia związane z przechowywaniem i handlem dziegciem (np. krosna, beczułki i konewki klepkowe na dziegieć, miarki).

W Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku nie odnaleziono muzealiów związanych bezpośrednio z dziegciarstwem, jednak zidentyfikowano film z 2. połowy lat 80. XX wieku dokumentujący pokazowy wyrób dziegiu na terenie skansenu (z udziałem wykonawcy tradycji Jana Chamulaka z Tyrawy Solnej). Materiał ten jest unikatowym źródłem wizualnym dotyczącym wypalania dziegiu przez autentycznego wytwórcę.

W Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie rozpoznano muzealia związane z wyrobami smolnymi i dziegciarskimi (m.in. maźnicę na dziegieć, smołę szewską) oraz obiekt ikonograficzno-obrzędowy (maskę dziegciarza). W Archiwum muzeum przejrano materiały ze spuścizny Romana Reinfussa, w tym transkrypcję opowieści o wędrownym dziegciarzu oraz odręczny rysunek pól w Bielance z nazwami miejscowymi; w inwentarzu fotografii odnaleziono również materiały dotyczące Bielanki (zabudowa, obiekty sakralne). Ważnym opracowaniem w zasobach muzeum jest praca Piotra Worytkiewicza *Stan badań nad smolarstwem w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem regionu na północny wschód od Sanoka* z 1989 r.

W Muzeum Etnograficznym w Warszawie, z uwagi na długotrwałe ograniczenia dostępu do zbiorów specjalnych, pozyskano informację, że instytucja nie posiada materiałów dotyczących dziegciarstwa na Łemkowszczyźnie, poza fotografiami z wydarzenia w Nowym Sączu w 1975 r., co potwierdziło zgodność ustaleń z kwerendą w Muzeum Ziemi Sądeckiej. Fotografie z tego wydarzenia znajdują się także w zbiorach Komitetu Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie.

Wątek „dziehciorza” (dziegciarza jako postaci obrzędowej) rozpoznawano na Żywiecczyźnie, która stanowiła teren handlowy bielańskich dziegciarzy: w Galerii Działów Noworocznych w Milówce i w Muzeum w Żywcu nie stwierdzono odrębnej, opracowanej dokumentacji poświęconej tej postaci, wskazano natomiast potrzebę kontaktów bezpośrednich z grupami kolędniczymi. W wyniku kwerendy środowiskowej pozyskano od jednej z grup obrzędowych Żywiecczyny szczegółowe informacje o funkcji dziegciarza w obrzędzie (m.in. scena „śmierci koni” i symboliczne „ożywianie” poprzez okadzanie ziołami) oraz dokumentację fotograficzną postaci dziegciarza podczas kolędowania.

W Stowarzyszeniu „Beskid Zielony” zidentyfikowano dokumentację fotograficzną pokazu wypalania dziegiu w Skansenie Wsi Pogórzańskiej w Szymbarku, przeprowadzonego przez dziegciarza R. Penkałę (materiał bez daty).

W części instytucji (m.in. Muzeum Wsi Lubelskiej) nie odnaleziono materiałów o Bielance, natomiast pozyskano kontekstowe, szczegółowe materiały terenowe dotyczące wyrobu dziegiu, mazi i smoły w innych regionach (Lubelszczyzna), które mogą służyć jako materiał porównawczy dla opisu technologii i terminologii. W kilku przypadkach dostęp do zasobów był czasowo ograniczony (np. zamknięcie archiwum, remont) bądź na dzień sporządzenia sprawozdania nie uzyskano odpowiedzi na zapytanie.

Uzupełnienie – dokumentacja online

W ramach kwerendy wskazano także współczesne materiały audiowizualne dostępne online, dokumentujące tradycyjne metody wytopu dziegiu i ich kontynuacje (m.in. materiały z udziałem wykonawców tradycji z Bielanki oraz realizacje muzealne i telewizyjne).

Szczegółowe sprawozdanie z kwerend dostępne jest w Zagrodzie Maziarskiej oraz siedzibie Stowarzyszenia Civitas Nostra.